

Fig. 1. Kirken og de to kirkegårdsportaler set fra syd. KdeFL fot. 1986. - *The church seen from south.*

FALLING KIRKE

HADS HERRED

Sognets hovedgård Åkær tilhørte fra slutningen af 1300'rne Århusbispen, og sandsynligheden kunne tale for, at kirken har udgjort en del af ejendommen. Et inventarium¹ optaget i reformatiønsåret, da Åkær konfiskeredes af kronen, nævner intet kapel på gården. Efter 1536 har kirken formentlig tilhørt kongen, indtil den 1661² sammen med Åkær overgik til rigshofmester og rigsdrost Joachim Gersdorffs arvinger som del af godtgørelse for gods i Skåne, der blev afstået til Sverige som vederlag for Bornholm (jfr. Saksild, s. 2411 og Odder, s. 2519). Kirken, der ved midten af 1600'rne er betegnet som slotskirke til Åkær,³ fulgte derefter denne gård til 1810, da den solgtes⁴ til sognets gårdmænd. Selveje pr. 1. januar 1908.

Før 1655³ havde Falling Halling sogn som *anneks*, derefter Ørting, hvor præsten kom til at bo (jfr. s. 2687), og som derfor betragtes som hovedsogn.

Landsbyens bebyggelse, der skiftede karakter efter en større brand 1854,⁵ samler sig i nogen afstand fra kirken (jfr. fig. 48), således at denne ligger temmelig frit og er synlig viden om i det åbne, næsten flade landskab. Vejen mellem Odder og ladepladsen ved Amstrup pakhus, der 1931 er fortsat over dæmningen til Alrø, passerer på kirkens østside og drejede tidligere skråt forbi søndre kirkegårdsmur, hvor der foran indgangsporten fremstod en forplads.

Den skævt rektangulære kirkegård, der i 1940'rne har modtaget en mindre udvidelse mod nord, *hegnes* med brudstensmure i syd og på det meste af østsiden, mens der er kampe-stensdiger mod de to andre verdenshjørner.

Fig. 2. Hovedporten og lindeallé indenfor, set fra våbenhuset. KdeFL fot. 1986. -
The south churchyard portal and avenue of lime-trees seen from the porch.

Ringmuren af marksten nævnes første gang 1619⁶ og er i tidens løb omsat og udbedret mange gange. I synsprotokollens beskrivelse 1862 siges muren sine steder at have den betragtelige højde af godt to meter.⁷ Efter at have købt kirken søgte sogneboerne 1812⁸ om lov til at sløjfe den svært brøstfældige mur ved porten og i stedet opføre »forsvarlig tømmer- og fjæleværk, således som det i almindelighed findes ved landsbykirker«. Tilladelsen fik de tilsyneladende ikke.

Den daglige *indgang* til kirkegården er en nyere jerngitterport ved landevejen på østsiden, muligvis etableret i forbindelse med opførelsen

af det nedennævnte ligkapel. Desuden er der to ældre indgange, som begge er *murede portaler* (fig. 1): En kombineret port og låge i syd, dvs. på den side, der vender mod landsbyen, og en fodgængeradgang i vest. Hovedportalen (fig. 2), der i størrelse,⁹ udformning og enkeltheder er nært beslægtet med porten i Odder (s. 2522), må ligesom denne dateres til den sene middelalder. Begge portalens gennemgange, der i dag rummer hvidmalede stakitfløje, er fladbuede på bagsiden. De kamtakke taggavle er ommurede med små sten.

Den ligeledes teglhængte indgang i kirkegårdens vestside (fig. 3) kaldes Åkærlågen og er

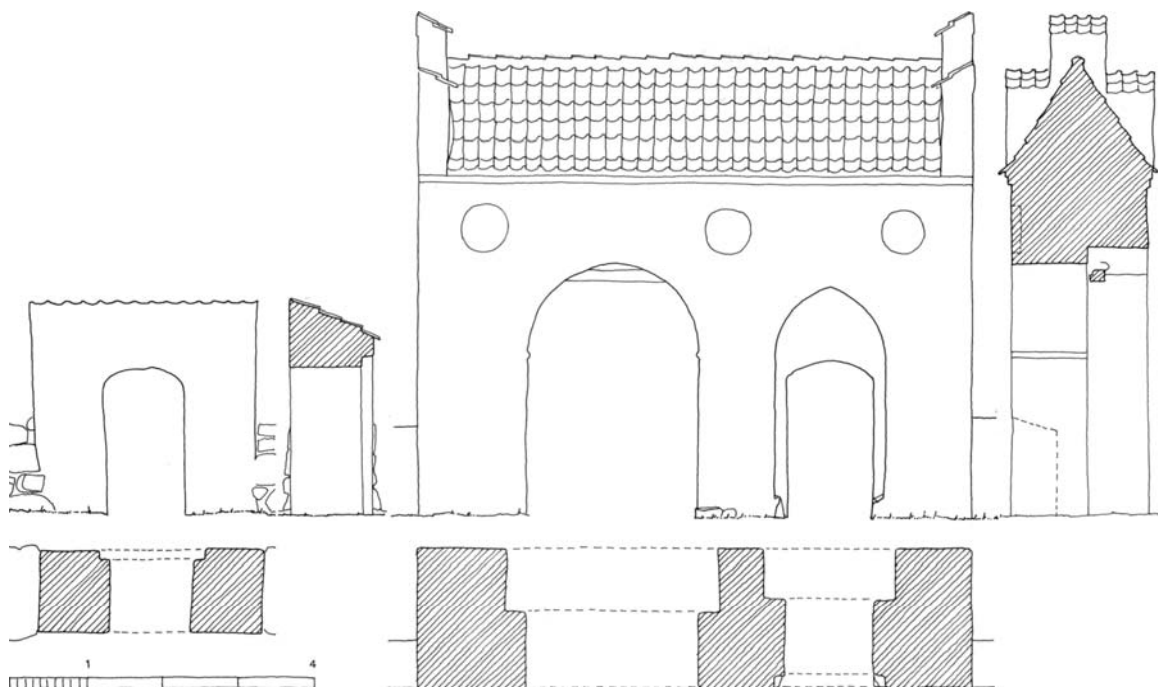

Fig. 3. Kirkegårdsportalerne. Plan, snit og yderside 1:100. Opmålt af Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972, tegnet af KdeFL 1986. - *The churchyard portals.*

med sin fladrundbuede åbning formentlig yngre end hovedporten. I gennemgangen har der ligget en *†rist*, som 1619⁶ skulle repareres og 1731¹⁰ var så forfalden, at den ikke længere tjente sit formål. Uden for denne indgang,

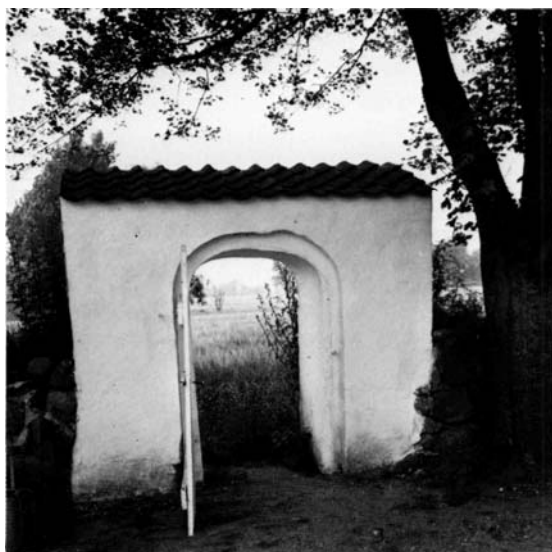

Fig. 4. Vestre kirkegårdsportal (s. 2714), set fra øst. NE fot. 1982. - *The west churchyard portal.*

hvor der i dag er mark, lå i slutningen af 1700'rne et hus, hvis gavl hvilede på kirkegårdsmuren (jfr. fig. 48).

Da *ligkapellet* 1903⁵ første gang kom på tale, var det tanken at lægge det uden for hovedportalen, men da synet nogle år senere bifaldt opførelsen, placeredes bygningen i kirkegårdens nordøstre hjørne. Det hvidkalkede, teglhængte hus med rundbuede døre og vinduer blev 1977, ved H. P. Holm Nielsen, Odder, udvidet og ombygget til yderligere at rumme toilet og redskabsrum. Et ældre teglhængt materialhus står inden for den vestre låge. En sondering, som Nationalmuseet 1986 foretog uden for den østre del af søndre kirkegårdsmur, afslørede ingen særlige omstændigheder i forbindelse med muren, men blottede 580 cm fra denne en ca. én meter bred fundering af omhyggeligt lagte, middelstore marksten. Muligvis er der her tale om et levn af en i øvrigt ikke kendt *†kirkelade*.

Beplantningen langs ringmuren bestod 1862 af popler; i dag udgøres den af ask, birk og kastanie i vest og nord, mens der i øst og langs den østre del af sydturen står stynede lindetræer.

Fig. 5. Kirken set fra sydøst. Einar V.Jensen fot. 1936. - *The church seen from south-east.*

En allé af tilsvarende, klippede træer strækker sig fra hovedportalen til våbenhuset. Urne- og fællesgravplads er 1977 anlagt på kirkegårdens nordøstre del.

Et fortov med den normerede bredde på halvanden alen ønskedes 1906¹¹ lagt omkring bygningen. Nu ligger der ral på alle sider af kirken.

BYGNING

Kirken består af apsis, kor og skib, som antagelig er opført i sidste halvdel af 1100'rne. Ved middelalderens slutning er der indbygget hvælv og ved skibets vestgavl rejst et kraftigt tårn. Et tvåbenhus foran syddøren har været samtidigt med tårnet eller måske lidt yngre og blev i sidste halvdel af forrige århundrede afløst af det nuværende. Den yngste tilføjelse er et begravelseskapel på korets nordside, som kirkeejeren, Hedevig Margrete Bornemann til Åkær, lod opføre ved midten af 1700'rne. Orienteringen har en mindre afvigelse¹² mod syd.

Kirkens grundplan er øjensynlig disponeret på grundlag af kvadrater, hvoraf koret optager

ét. Indvendig har skibet været dobbelt så langt som bredt, og ligesom f.eks. ved Saksild kirke (s. 2415) ses det, at midtlinien i skibets langmure flugter med korets sidefacader.

De oprindelige afsnit, apsis, kor og skib, er rejst på en *fundering*, som blev iagttaget under skibet ved udgravninger 1979. Sylden består overvejende af håndstore marksten, der er godt pakket i fundamentsgrøften, hvis side er gravet skråt ned i markens stive ler. Over stenspækningen ligger store marksten, hvorpå skråkantsoklens kvadre er stillet. På den relativt lille, halvcirkulære apsis er soklen beriget med tolstav (fig. 13 og s. 2410, fig. E4). I øvrigt er murværket af veltilhuggede kvadre, mens bagmurene er af marksten. Åbningernes sider er indvendig sat med kvadre, dog iagttog Uldall 1885 det siden ændrede forhold, at koråbningens nedre del var muret med rå kamp. Kun skibets østre taggavl er bevaret, opmuret i marksten med groft udglattet mørtel.

Portalerne, der begge er i brug, og hvis placering synes oprindelig, er bemærkelsesværdige ved ikke at sidde over for hinanden (jfr. Lis-

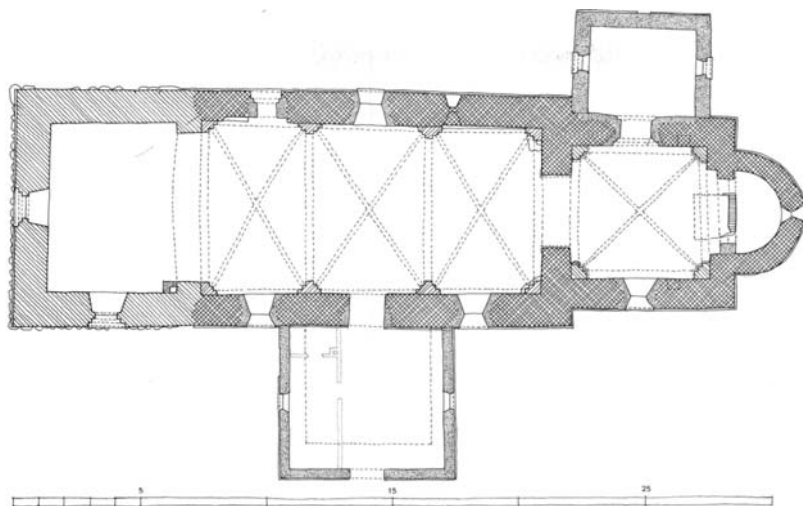

Fig. 6. Grundplan 1:300. Opmålt af Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972, tegnet 1986 af KdeFL med angivelse af (det indre af) ældre tvåbenhus (punteret) (s. 2721) samt fjernede skillerum i det nuværende (s. 2721). - Plan.

bjerg, s. 1391). Syddøren er anbragt midt på sin langside, mens norddøren, hvis kvadersatte, indvendige hjørner skimtes bag hvidtekalken, befinder sig i skibets vestligste fag og benævnes Åkærs dør. På et eller andet tidspunkt er denne portal stærkt omdannet ud fra et ønske om, at den skulle danne en passende indgang til kirkejerens stol. Sydportalen er en enkel, rektangu-

lær åbning, der ved anslagsfremspringenes borthugning er udvidet i bredden. Uldall fandt siderne beskadiget på en måde, der tydede på brand, men i dag er hele dørhullet meget regulært og kraftigt pudset.

Af de oprindelige *vinduer*, som har siddet usædvanlig højt,¹³ er der, foruden det i apsis, bevaret ét i koret og ét i skibet, begge i nordsiden og nu tilmurede. Korvinduet, der aflæses som en indvendig niche, blev overflødig ved gravkapellets opførelse. Det har indeholdt en * *træramme*, der 1904, da den overførtes til Nationalmuseet (inv. nr. D 5749), var temmelig nedbrudt. Rammen, der er tildannet af en ege-planke, er formentlig oprindelig (fig. 14), mens de blysprossede ruder af grønligt glas, skåret med diamant, kan være fra 1600'rne.¹⁴ Vinduet i skibet står i dag som en udvendig niche, og ligesom ved apsisvinduet er åbningens skrå sål hugget ned i en kvader. Østvinduet, der er i brug og i lysningen måler 64×21 cm, har en rektangulær overligger, der krummer sig med den runde facade.

Indvendig er korbuen bevaret i sin oprindelige skikkelse, hvor åbningen udgør to femtedele af triumfvæggens længde. De profilerede kragbånd (fig. 8 samt s. 2410, fig. E 1) er over en dobbelt tovvstav smykket med indristninger,

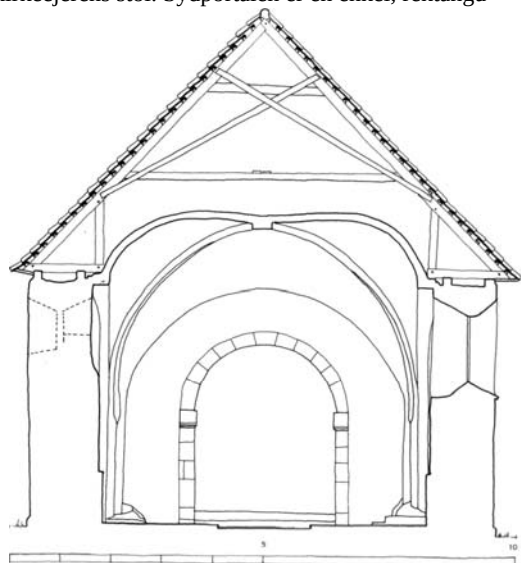

Fig. 7. Tværsnit i skibet set mod øst 1:150. Opmålt af Karen Vium Jensen og Preben Skaarup 1972, tegnet af KdeFL 1986 med udeladelse af tagværksændring 1977. - Section through nave.

Fig. 8. Korbuens kragbånd, det nordre til venstre (s. 2717). NE fot. 1982. - *The cornices of the chancel arch.*

der på den nordre stens langside er et indrammet rankeslyng.¹⁵ På stenenes ender mod skibet er der henholdsvis en springende løve og en plante eller et træ, der ligner tegningen i et af de nedennævnte stenhuggerfelter. Løven, der er hugget i meget lavt relief inden for en ramme, gør et ufærdigt indtryk.

Også den enkle, falsede apsisbue er i behold, omend sydsiden er rekonstrueret 1980 efter en behugning, der kan være foretaget i forbindelse med en reparation 1803.¹⁰ Åbningen, der mellem fremspringene kun er lidt smallere end korbuen, indtager halvdelen af korets bredde. Apsidens hvælv er ejendommelig fladt og forekommer ommuret.¹⁶ Muligvis er ændringen foretaget i forbindelse med indlæggelse af en svær ankerbjælke, hvorved tillige apsisbuens top borthuggedes på østsiden.

I hver af korets langvægge er en lavtsiddende, 32 cm høj *gemmeniche*.

Før kirkens indhvælvning har loftsbjælkerne ligget på murkronen, og den hvidkalkede puds iagttages på overvæggene og på siderne af det blændede vindue i skibets nordside.

På en række facadekvadre og på østsiden af en af stenene i korbuens stik findes såkaldte *stenhuggerfelter* (fig. 9-13), hvoraf nogle stykker ved hjørnernes bladmotiver har en vis lighed med et felt på Odder kirke (s. 2527). Der optræder desuden meget enkle, indristede, vegetabiliske motiver i slægt med decorationen på korbuens kragsten.

Ændringer og tilføjelser. Den senmiddelalderlige (jfr. kalkmalerier) *overhvælvning* i kor og skib er i alt væsentligt foretaget på den måde, som er den mest udbredte i Århus stift, dvs. med falsede hjørne- og vægpiller, helsten brede skjold- og gjordbuer og retkantede kvartstens ribber. Mindre forskelle mellem de to afsnit må betyde, at arbejdet er gennemført i to omgange. I koret, hvis hvælv har overribber med kamtrin, er vederlag angivet med et fremkraget, rundet skifte, mens buernes begyndelsesniveau ikke er markeret i skibet. Murværket ved foden af pillerne i skibets østre hjørner (jfr. fig. 7) tyder på, at der her stod *†sidealterhorde* forud for hvælvets indbygning.

Tårnet, der er jævnbredt med skibet og tre stokværk højt, er antagelig føjet til kirken i sidste halvdel af 1400'rne. Tårnbuens vanger, der flugter med hvælvpillerne i skibets vestre hjørner, angiver, at tårnet er rejst efter hvælvbyggeriets afslutning. I forbindelse med tårnets opførelse er skibets vestgavl revet ned og kvadrene herfra benyttet foruden i tårnets mure. Ligesom det er tilfældet ved en række andre kirker, fungerer gavlens flyttede skråkantsokkel som fod på tårnets vestside. Over et kvaderparti, der andrager tre til fem skifter over soklen, er en del granitblokke anvendt ved hjørnerne, og enkelte kvadre ligger spredt i tårnets murværk, der i øvrigt består af munkesten i munkeforbandt. I tårnummet og i det meste af det ret høje mellemstokværk er bagmurene af

marksten, dog er hjørnerne af mursten. Højere oppe er der muret udelukkende med tegl, og dette materiale er brugt til hele østsvæggen.

Tårnrummet, hvis bræddeloft skulle males 1850,⁵ åbner sig mod skibet med en bred, rund-buet arkade, der bærer tårnets østmur. Rummet har betydet en væsentlig udvidelse af skibet, og dette formål har utvivlsomt været en medvirkende foranledning til tårnbyggeriet. Af denne grund og i betragtning af den karakteristiske udformning af lysningernes hjørner med væggen, hvor der er benyttet de såkaldte hulsøm (jfr. fig. 16 og Århus domkirke, s. 234), må tårnrummets to rundbuede vinduer være oprindelige. Begge er falsede i facaden og indvendigt svagt smigede, mens de eksisterende, spidsbuede åbninger er en ændring, vistnok fra 1883.⁵

Til tårnets øvre etager er der adgang ad en fladbuet, falset dør østligt på nordsiden i højde med loftet over tårnrummet. Åbningen, der blændedes i sidste halvdel af forrige århundrede,¹⁷ genetableredes 1977 med en gråmalet trætrappe. Inden da foregik opstigningen ved hjælp af en trappe i tårnrummets nordvestre hjørne (fig. 16). Mellemstokværket har mod syd en oprindeligt fladbuet lysåbning, der på facaden sidder i et spidsbuet spejl; her ønskede synet 1861⁵ et jernvindue. Foroven i denne etage er der en krans af udvendigt tilmurede bomhuller.

Klokkestokværket har mod hvert verdenshjørne et lavt, fladbuet og falset glamhul, som 1831 forsynedes med låge.¹⁸ Begge taggavle er fornyede; den vestre efter synets ønske 1906,⁵ den østre senest 1977. Det kan ikke afgøres, om

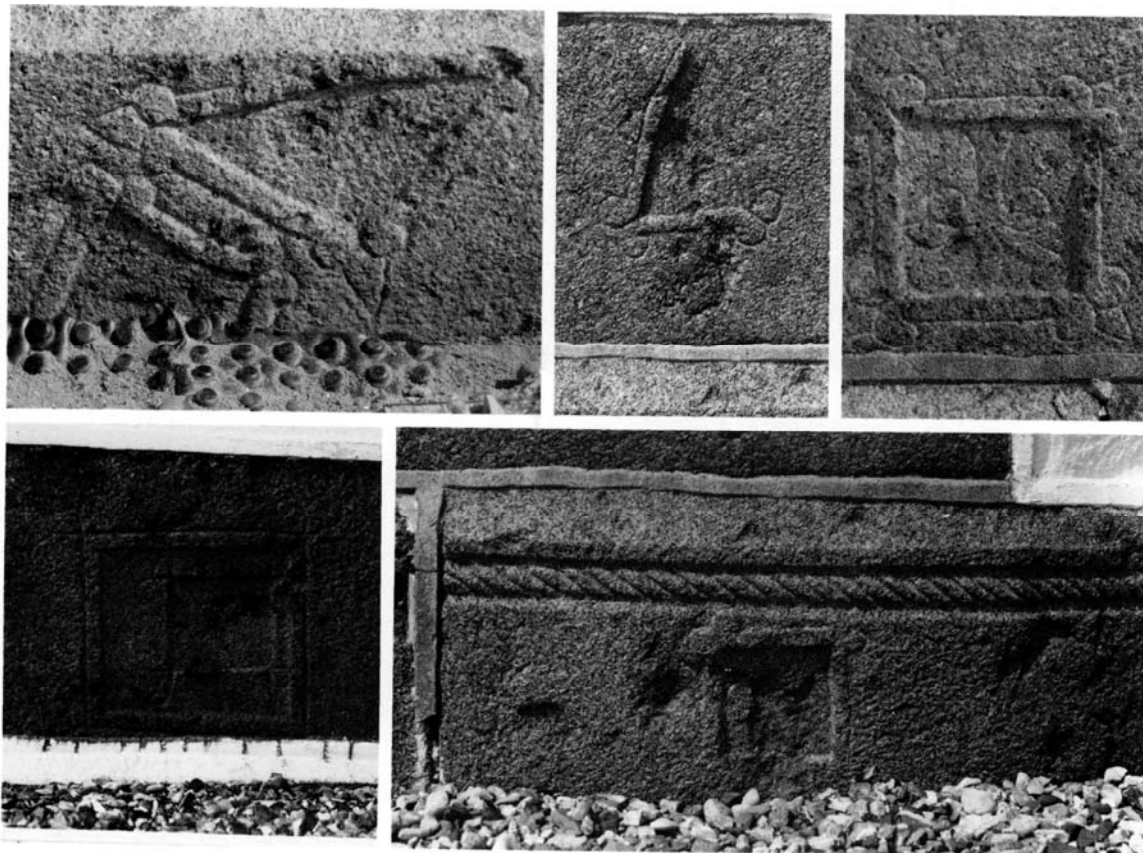

Fig. 9-13. Stenhuggerfelter (s. 2718). 9. Kor. Sokkelkvader på sydsiden. 10. Apsis. Kvader på sydsiden i første skifte over soklen. 11. Skibets sydside, øst for våbenhuset. Kvader i første skifte over soklen. 12. Skibets sydside, vest for våbenhuset. Kvader i første skifte over soklen. 13. Apsis. Sokkelkvader i kirkens hovedakse. - *Carved ashlar included in the walls of the church.*

den nuværende tilstand med plane murflader, kronet med brynede kamtakker, svarer til den oprindelige udformning.

Fig. 14. *Ramme og vindue fra korets nordside (s. 2717). Nationalmuseet. NE fot. 1986. - *Window frame from the chancel.

Begravelseskapellet på korets nordside er ifølge den stedlige tradition¹¹ bygget 1748 af kirkeejeren, fru Hedevig Margrete Bornemann på Åkær (jfr. epitaf, s. 2737). Den såre enkle bygning, der på nordsiden har skråkantsokkel, er opført med facader af røde flensborgsten over tre skifter af granitkvadre, der vel kan stamme fra kormuren. En gesims bestående af et rundet led mellem to retvinklede afslutter alle tre sider under valmtaget, der 1803¹⁰ var spåntækket. Over den utilgængelige gravkælder, der har ventilationsvindue mod nord, indeholder kapellet ét rum, der står i forbindelse med kirkens indre ved en relativt bred gennembrydning af korets nordmur. Åbningens bue er, med Uldalls formulering, ellipseformet, og man bemærker falsens kvartrunde fremspring, der knytter portalen sammen med bygningens gesims. Det fladloftede rum, hvor fru Bornemanns kiste (s. 2740) er opstillet, belyses af et falset, rundbuet vindue i hver sidevæg.

På bygningens nordfacade er indmuret en rød kalkstensplade (69×45 cm), hvor der inden for en profileret ramme med kursivskrift i relief står:

INSCRIFTION

Til Dette Begravelses / Under Holdning og Repa / Ration. Er HenLagt Aar / Lig AfGift Thii RiigsDa-ler / Af Gaarden N° 10 Paa ALRø / Som nu Beboes Af JENS JØR / GENSEN og Skal følge AaK / JÆRS Eyer uden betaling / Saa Længe Verden Staae / Hvor Imod hand forPliG / tes Stædse At holde begra / Velset I Fuldkomen God / Stand Efter Fundati / Onen Af 8de Marty / A^o 1780.

Til trods for at vedligeholdelsen således skulle være sikret, konstaterede synet 1803,¹⁰ at kapellet var brøstfældigt på tag og fag, og nogle år senere gennemførtes vist en reparation. 1842⁵ mente man, at gulv og loft burde fornyes.

Våbenhuset er opført af små, gule sten omkring 1870.¹⁹ Den enkle bygning har en flad-buet dør i gavlen og et kurvehanksbuet vindue i hver af sidemurene. Den glatte taggavl afsluttes med kamtakker og indeholder et lille, rundbuet vindue til loftet. Måske fra opførelsen var

Fig. 15. Kirkens nordside med Bornemanns kapel, set fra vest. Chr. Axel Jensen fot. 1909. - *The church seen from northwest.*

der i vestsiden, ved et nu fjernet skillerum, etableret et værelse (jfr. fig. 6), hvor der 1893⁵ stod rørstole. Året efter foreslog synet, at gulvet blev fornyet.

Det ældre *tvåbenhus* lå på samme plads som det nuværende, men var lidt mindre²⁰ (jfr. fig. 6). Det omtales første gang 1619,⁶ da der muredes bænke, og beskrivelsen 1862 nævner en *muret tvbænk* langs vestvæggen. 1850 skulle bræddeloftet hvidtes, og en kalkbænk, der vel stod i våbenhuset, ønskedes fjernet 1856.⁵ Året efter foreslog synet anskaffelse af et vindue, formentlig identisk med det halvrunde, der nævnes 1862.¹¹

Vedligeholdelse omtales første gang 1619,⁶ da murer Jens Ibsen fra Horsens kalkede hvælvene. Bygningens almindelige tilstand synes gennemgående at have været god med undtagelse af en tilspidset situation 1622,²¹ da lensmanden i Skanderborg fik cancelliets tilladelse til at søge støtte hos omliggende kirker med henblik på istandsættelse af bl.a. Falling kirke, som var »noget bygfældig«. År 1700 siges bygningen at være i god stand, 1735 takkes ejeren for omhu med vedligeholdelsen, og det nævnes et par år efter, at kirken er ziirlig stafferet¹⁰ (jfr. inventar). 1803¹⁰ noterede synet, at tårnet fornylig

var repareret, men at både »buen over alteret og den over kordøren var brækket og sunket« og »snarest må forsynes med jernbuer«. 1817,¹⁸ altså efter at sogneboerne havde overtaget kirken, hedder det, at den er meget vel vedligeholdt, og det samme gentages i den følgende tid.

1882 foreslog synet, at korbuen blev rensat for kalk og 1885 også højkirkens sydside.¹¹ 1889⁵ skulle skibets østre taggavl ommures, og i de følgende år omtales revnedannelser og sætninger i nordmuren, hvor »dragerne mod nord sammenbindes med et stykke egetræ og jernbolte.« Hvilke foranstaltninger, der muligvis blev truffet, fremgår ikke, men det konstateres i dag, at langmurene, der er tyndere foroven og i nord ude af lod, indeholder tilsyneladende ret omfattende reparationer.

En generel istandsættelse, bl.a. omfattende tagenes fornyelse og ændringer i tagværket, gennemførtes 1977 ved H. P. Holm Nielsen, Odder.

Gulvenes materialer nævnes tidligst i synsprotokollens beskrivelse 1862, og endda kun for så vidt angår våbenhuset, hvor der lå mursten. Det oplyses desuden, at der bag alteret var trægulv. Af den ovenfor omtalte notits fra 1842

Fig. 16. Tårnrummet set fra skibet. Vinduer med såkaldte hulsøm (s. 2719) og t.h. ðherskabsstole fra 1854 (s. 2732). Chr. Axel Jensen fot. 1909. - *West-end of church seen from east.*

fremgår, at der i begravelseskapellet fandtes trægulv. 1860 foreslog synet, at gulvet i kirkens nederste ende blev lagt om og samtidig sænket. 1723, 1803¹⁰ og 1836¹⁸ nævnes gulve, men det siges blot, at de er blevet repareret eller har det nodig. 1884⁵ skulle gulvet i gangen lægges om, delvis med nye sten, og 1907 og i de følgende år, i forbindelse med kirkens overgang til selveje, var det på tale at lægge fliser under stolene.

Et af *vinduerne* var 1862 af jern, de øvrige havde træramme og blysprosser. Det er ovenfor formodet, at de to jernvinduer, som ønskedes indsat 1883, hørte hjemme i tårnrummet.

Tage og tagværker. Jacob blytækker fra Ry arbejdede 1616⁶ på tårnet, og nogle år senere skælnede og reparerede Jens Ibsen »kirketaget«. 1862¹¹ var alle tage ligesom i dag, dvs. teglhængte med undtagelse af den blytækkede apsis.

I koret er der et ældre egetagværk med to lag hanebånd, mens kongen, adskillige spær og et stykke af fodremmen i apsis er af eg. Skibets tagværk består overvejende af fyrrebjælker, dog indgår der enkelte genanvendte egespær i det øvre lag hanebånd. I tårnet er det oprindelige (?) egetømmer relativt godt bevaret.

Opvarmning ved hjælp af en kakkellovn, der mod sædvane var placeret i skibets sydvestre hjørne (jfr. fig. 16), etableret 1891;⁵ 1911¹¹ ønskede synet ovnen fornyet. 1936 installeredes et varmeanlæg, der vist fungerede frem til 1977, da det afløstes af elektriske radiatorer. Elektricitet indlagt 1925.¹¹

Kirken står i dag hvidkalket inde og ude med sugfjæl af ru, imprægnerede brædder. De to vinduer i tårnrummet og det i skibets nordside er af jern, de øvrige har sortmalet træramme og blysprosser; lysningerne er smigede til begge sider. Nordvinduet er spidsbuet, de øvrige

Fig. 17. Indre, set mod vest. NE fot. 1982. - *Interior looking west.*

nærmest fladrundbuede. I koret og i gravkapellet er der trægulv, i skibets gange ligger der gule teglfliser, delvis vekslende med mursten på fladen, og i stolestaderne ferniserede brædder. I våbenhuset er der et bånd af ølandsfliser fra dør til dør, i øvrigt gule sten på fladen. Tårnrummets loft er pudset, i våbenhuset og gravkapellet er der træloft med synlige bjælker, malet henholdsvis gråt og lyseblåt.

†*Glasmaleri.* Søren Abildgaard registrerede 1771, at Arhusbispen Jens Iversen Langes våben med hjelmtegn var indbrændt i korets syd-vindue.

†KALKMALERIER

Både 1937 og 1979 fremkom spor af kalkmalerier i skibets østligste hvælvfag.²² Det drejede sig om dekorationer fra o. 1500 af egnens sædvanlige, enkle art (jfr. bl.a. Torrild s. 2626).

Som i sidstnævnte kirke var der i østkappen rester af en vase samt af det kendte motiv med ræven og gåsen.²³ Endvidere forekom den hyppigt anvendte krydsende buefrise langs ribber og buestik samt sparrer på ribberne, alt udført i de sædvanlige farver, rødbrunt og gråsort. Atter overkalket.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens inventar omfatter flere interessante genstande. Ældst er som vanligt den romanske døbefont, af en type, der er almindelig i herredets vestlige del. Prædikestolen, med naive englefremstillinger, er skåret 1585, lydhimlen først tilkommet 1639. Kun få år efter er altertavlen blevet fornyet af billedskæreren Peder Jensen Kolding, leverandør af mange af herredets træskaarerarbejder på den tid. Lysekronen udmærker sig ved at have indeholdt et forsvundet urværk, hvoraf nu kun er bevaret en klokkeskål fra 1669.

Der ses flere eksempler på kirkens nære forhold til hovedgården Åkær (†alterklæder, †herskabspulpiturer). 1725 nævnes bl.a. at koret er blevet smukt malet og prydet af patronen. Ikke mindst Hedevig Margrete Bornemann, †1749, synes at have vist omhu for kirkens vedligeholdelse.¹⁰ 1748 har hun ladet altertavlen staffere og ved samme tid ladet opføre et gravkapel, hvor to (†)gravfaner over hendes første mand, oberst Mathias Rosenørn, blev ophængt. Her på væggen har ligeledes hendes eget epitaf fundet plads, ligesom hendes rigt smykkede kiste er henstillet midt på gulvet.

Alterbord, formodentlig romansk, sat af granit-kvadere under apsisbuen og med en påmuret bindingsværkskonstruktion, der støtter buen. Bordet er ca. 109 cm højt og 153 cm bredt, men af ukendt dybde, da det på de tre forreste sider er dækket af et nyere panel, hvis forside har to store, rektangulære fyldinger; nymalet i to grønne nuancer.

På bindingsværkskonstruktionens bagside er ophængt et *fyrretræspanel*, fra 1700'rne, antagelig en del af det tidligere †alterbordspanel. Det måler 112,5×106 cm og har to høje, rektangulære fyldinger i brede, profilerede rammer, der både foroven og -neden har æselrygbuede affasninger. Stafferingen, der formodentlig stammer fra 1748 (jfr. †indskrift på altertavlens postament) består af sortmarmorering på rammeværket, gråhvidt med blå årer i fyldingsfelterne.

Alterklæde, nyere, af rødt fløj, med sølvgaloneret kors samt guldgaloneret bånd foruden, med frynser. Ude af brug. †*Alterklæder*. I inventariet 1687²⁵ omtales et rødt klæde, 1715¹⁰ et grønt, »af blommed Kaff« (dvs. blomstret uldplys eller fløj), med sølvgaloner. 1832¹⁸ var erhvervet en ny alterbeklædning »af godt klæde med broderet kant, bearbejdet af giverindens (grevinde Reventlow til Åkær) egen hånd«. Nogle sølvvåbener fra det tidligere alterklæde blev oppudset og genanvendt. Det drejer sig antagelig om de to våbener for Rosenørn og Bornemann (jfr. gravkapel og epitaf nr. 2), der er omtalt på alterklædet 1768.²⁶ 1862¹¹ var alterklædet blå, men ønskedes erstattet med et af silkefløj eller klæde med et kors af ægte sølv-eller guldbrokade; fornyet 1887⁵ af plysfløj.

*Altertavlen*²¹ (fig. 18-21), fra o. 1635-40, er et velskåret arbejde signeret af Peder Jensen Kolding, Østjyllands daværende mest fremtrædende billedskærer.

Den forholdsvis lille altertavle, af eg, tilpasset apsisbuen, svarer til værkstedets øvrige fir-søjletavler både i opbygning og detaljer. Ligesom den nærmeste parallel i Gosmer, fra 1637 (s. 2766), er de senrenæssanceagtige træk dominerende, dog med enkelte barokke elementer. Altertavlen hviler på et fodstykke, antagelig fra 1748 (jfr. stafferingen nedenfor) bestående af en egeplanke med kraftige profileringer og glat

Fig. 18-20. Detaljer fra altertavlen, jfr. fig. 21 (s. 2726). NE fot. 1982. - Details from the altarpiece (cf fig. 21).

Fig. 21. Altertavle fra o. 1635-40, signeret af billedskæreren Peder Jensen Kolding (s. 2724). NE fot. 1982. Altarpiece from c. 1635-40, signed by the woodcarver Peder Jensen Kolding.

frisefelt. Postamentet herover er flankeret af fremspring med skårne løvehoveder (fig. 18) på forsiden og bosser på siderne. Den kvartrunde postamentbjælke bærer storstykkets fire fritstående søjler (foran glatte rammestykker), med korintiske kapitæler og prydbælter med beslagværk under led med tandsnit. Under postamentbjælken yderst hænger vrængemaske (fig. 19) og drejet knap. Det dybtliggende midtfelt indfattes af æggestavlister og de ganske smalle sidefelter af bueslag, hvis pilastre på indersiden har skellagte tungeornamenter og på selve bueslaget barokt fladsnit. Varierende fladsnit dekorerer ligeledes de tre kvartrunde postament-, gesims- og topbjælker. Ensartede, tykkindede englehoveder pryder postament-fremspring og de kartoucheformede storvingers midtcirkelfelt. På vingernes yderste rulle-værk sidder nøgne putti med palmegren, desuden findes draperiophæng med frugtbundter.

Fig. 22. Alterkalk, udført 1668 af Clemens Sørensen, Århus (s. 2727). NE fot. 1982. - Chalice, made 1668 by Clemens Sørensen, Århus.

Over søjlerne har storgesimsen knægte smykket med diademhoveder (fig. 20). Det rektangulære topstykke herover, i æggestavsramme, er flankeret af pilastre med draperiophæng. Kronende topstykket og til siderne herfor er kartoucher med topspir over henholdsvis englehoved og kvindehoved med halsklæde. Topkartouchen indrammes desuden af barokke volutter endende i ørnehoved.

1918 blev tavlen restaureret af kunstmaler Kristian Due,²⁸ der på overkanten af bageste ramme bag storgesimsen fandt billedskærerens skårne signatur »P I«. Den polykrome staffering (rig på metal, lasur og farver), med megen anvendelse af guld på ornamenter og lister, er en rekonstruktion udført på grundlag af fundne spor, på oprindelig kridtgrund. Ifølge restauratoren er stafferingen samtidig med og skyldes samme maler, som har dekoreret prædikestol og lydhimmel 1639. I alle felter var de oprindelige malerier og indskrifter afrenset, kun gesimsfrisens gyldne frakturindskrift, på sort bund, kunne fremdrages: »Saa elskte gud verden ... Ioh. 3«. De oprindelige *†malerier* var i-følge synsprotokollen 1862 Kristus på korset, i midtfeltet, og i sidefelterne »6 små, simple billeder, 3 på hver, forestillende: 1) Kristi himmelfart. 2) Den hellige Trefoldighed. 3) Abrahams offer. 4) Den Helligånds udgydelse. 5) Dommedag. 6) Moses med kobberslangen i ørkenen. «

Efter at kirkesynet 1880⁵ havde ønsket altertavlen »oppudset« inden næste syn,²⁹ er malerierne blevet fjernet og erstattet af to andre udført af en landsbyhåndværker.³⁰ Storfeltets *†maleri* af Kristi vandring til Emaus er 1918 erstattet af et Korsfæstelsesmaleri, en kopi af Laurits Andersen Ribers altertavlemaleri i Hundslund³¹ (jfr. s. 2661). Topfeltets *†Himmelfartsbillede* har måttet vige for et bibelcitát, »I min Faders hus ...«, med gylden fraktur på sort bund.

I storstykkets sidefelter er malet nadverordene i stedet for 1880'ernes gyldne maureskeornamenter, og i postamentfeltet har et citát fra 1. Cor. XI cap. afløst en stafferingsindskrift fra 1748: »Gud til Ære og Kirken til Prydelse haver Fru Hedevig Margrete Bornemann til Aakjær

Fig. 23. Indre, set mod øst. NE fot. 1982. - *Interior looking east.*

ladet denne Altertavle stafere Anno 1748.« Fra dette år stammer antagelig den 1918 afdækkede, gyldne blomstermaling på sort bund³² på fodstykkets frise. Den tilhørende, ret enkle staffing bestod af en del guld samt rød lasur på sølv, blå farve og hvid og sort marmorering (jfr. (alterbords)panel). 1880'ernes staffing med mørkt rammeværk og bund for gyldne ornamenter, søjler og lister samt hvidt på figurerne og enkelte lister, er måske en delvis genopmaling af 1748-stafferingen.

Altersølv. *Alterkalk* (fig. 22) og *disk*, udført 1668 af Clemens Sørensen, Århus. Den 18,8 cm høje kalk har ret flad, otteketet fod drevet pyramidalsk op mod det ottekantede skaft. Fodpladen er vandret rillet. Knoppen har otte glatte rudebosser og på over- og undersiden glatte bladtunger på trambuleret bund. Det store, glatte bæger har langs munden en graveret versalindskrift: »Maren Hans dater wdi olstrvp givit denne kalck oc disk til faling

kierck oc til gvdtz nafns ere / Anno 1668« (jfr. *†epitaf*). På samme linie er senere tilføjet, med skriveskrift: »Falling Kierke«. På en af fodtungerne ses guldsmedens stempel (vist Bøje 1982, nr. 5852³³). Under bunden er graveret vægtangivelsen »40 ½ l«³⁴ (lod). Disken, 14,5 cm i tv., er glat og flad, på randen et graveret Georgskors i cirkel. Under bunden samme mesterstempel som på kalken.

En *†kalk* og *†disk* blev røvet af polakkerne, der 1659 hærgede egnen (jfr. Gylling og Gosmer).³⁵

Oblatæske og *vinkande* af sort porcelæn med guld kors og -kanter, æsken fra o. 1862, fra Bing & Grøndahl, kanden noget ældre,¹¹ fra Den kgl. Porcelænsfabrik. Nu ude af brug

Alterstager (fig. 24), fra 1600'ernes sidste halvdel, tidligst nævnt 1687,²⁵ af kraftigt messingblik, 47,5 cm høje. Både fod- og lydeskål er ret lave, med flade profiler; fodpladen hviler på tre kugleben. Begge skaftled er dekoreret med

Fig. 24. Alterstage fra 1600'nes sidste halvdel, af messingblik (s.2727). NE fot. 1982. - *Altar candlestick, c. 1650-1700.*

lodrette hulninger; den glatte, midtdelte knop har på over- og undersiden, nær skaftleddene, en krans af små, runde bukler. Lille lysetorn. -En syvarmet *lysestage* er skænket af »Fhv. Lærer Jørgensen og Hustru 10. Marts 1914«. To nyere *bordstager*, af messing, 15,5 cm høje, anvendes i ligkapellet.

†*Røgelsekar*. 1715 er omtalt et »ildkar«. ¹⁰ *Messehagel*, fra 1800'nes senere del, af rødlig fløj, med latinsk rygkors og sølvgaloner langs kanterne. I nakken et stort sølvspænde med blomster. Ude af brug. †*Messehagler*. 1687²⁵ nævnes en hagel af rødt fløj; 1715¹⁰ fandtes en grøn, »blommet« fløjshagel med »sølvsnore«.

Altersranken (fig. 25), fra 1700'rne, består af udsavede balustre under profileret gesims med gennemløbende, glat frise; udkragende håndliste. Skydelås og smedjærnsbeslag med volut-

ter. Gråmalet, med gylden frise, mellem blå lister; grå håndliste. Opstillet tværs over koret og opdelt i fem afsnit, hvoraf de to danner låge i henholdsvis syd og nord.

Døbefont (fig. 27), romansk, af ret grovkornet granit, den ca. 60 cm høje kumme grå med mange sorte korn, foden rødlig med fa korn. Ifølge Mackeprang (*Døbefonte* s. 258ff.) tilhørende de østjyske løvefontes såkaldte Horsenstype og fra samme værksted som bl.a. Torrild (s. 2632). Foden, der er formet som et terningkapitel, knytter den til en gruppe i herredets vestre del.

Fonten måler ca. 92 cm i højden, kummen, der er 78,5 cm i tv.m., er i nyere tid blevet udhulet ved en kraftig behugning. Dekorationen er typens vanlige: Nederst på kummen kransstillede bægerblade og herover fire parvis modstillede løver, hver afgrænset af tolstave, der ligeledes danner lodrette bånd, hvorimellem spiralranker, palmetblade samt et enkelt Georgskors. Det ene løvepars hoveder er kun adskilt af en enkelt tolstav. Det lave skaftstykke er glat. Foden har foroven en smal, formidende tolstav og hver af siderne to af de vanlige palmetblade. På hjørnerne er hugget kraftigt fremspringende, ca. 12 cm høje mandshoveder. Fodens underside og nedre kant er forhugget og det ene hjørne delvis afslået. 1882¹¹ ønskedes fonten ligesom korbuens renses for kalk, så granitten kunne ses. 1904⁴⁶ stod den i korets

Fig. 25. Udsnit, med låge, af altersranken, fra 1700'rne (s. 2728). NE fot. 1982. - *Section of altar rail with gate, from the 18th century.*

nordvestre hjørne, senere flyttet ind midt for altersranken.

Dåbsfade. 1) (Fig. 26), o. 1500-50, sydtysk arbejde i drevet og punslet messing; tidligst nævnt i inventariet 1715.¹⁰ Det er 68 cm i tv. og 7,5 cm dybt, målt ved den lodrette kant. Fadets let hvælvede bund har en usædvanlig dekoration: I midten et cirkulært felt med hvirvelstillede fiskeblærer. Her udenom er to skriftbånd med henholdsvis minuskler og majuskler, hvorefter en tidselranke snoet om en gren. En rundstav og en bort af små, stemplede blade danner grænse mod fadets yderste blad-dekoration bestående af buetungede ranker med frugter, blomster og småblade.³⁶ Den 5,5 cm smalle, skrå rand er smykket med en tunget bladort med palmetter og spidse trekløverblade. Minuskelbortens vanskeligt tydbare indskrift³⁷ er gengivet fire gange, majuskelbortens: »Ich bart gelvk alzeit« (jeg venter altid lykken) fem gange i alt. På randen ses desuden små, graverede versaler: »O. C. R. X.«

2) 1938,³⁸ af messing, stemplet »Erstad«. 34,5 cm i tv., med graveret Georgskors i bunden og på randen en drevet ranke, der er en delvis kopi af renæssancefadets. †*Dåbsfad.* 1857 anvendtes et porcelænsfad, der imidlertid ønskedes fjernet og i stedet anvendt det store fad, nr. 1, eller et mindre anbragt heri.⁵

Dåbskander. 1) 1938,³⁸ af messing, stemplet »Erstad«, 32 cm høj; på korpus en drevet ranke som på dåbsfad nr. 2. 2) O. 1862,¹¹ af tin, 23 cm høj, den gængse type som bl.a. i Tranbjerg (s. 2230 og fig. 21). Nu ude af brug.

Kristusfigurer. 1) (Jfr. fig. 17), signeret [Ras]-mus M. Andersen³⁹ 1893, af gips. Den 175 cm høje figur står på en 11 cm høj sokkel, der på bagsiden har signaturen indgraveret. Den ranke, tornekrone Kristusskikkelse står med sammenbundne hænder foran livet. En tynd træstok (pisk) er stukket ned i gipsen ved figurens højre albue. Opstillet på trækasse under korbuen i nord.

2) Fra 1900'rne(?), af eg, 45 cm høj. Museumskopi fra Aachen, sengotisk Kristustype, stående, med løftet, velsignende hånd og med opslået bog; ved fødderne jordkugle. Egetræs-

Fig. 26. Dåbsfad af messing, fra o. 1500-50, sydtysk arbejde (s. 2729). NE fot. 1982. - Brass baptismal dish from c. 1500-50, South German work.

Fig. 27. Romansk døbefont (s. 2728). NE fot. 1982. - Romanesque baptismal font.

Fig. 28. Prædikestol 1585, med lydhimmel stafferet 1639 (s. 2730). NE fot. 1982. - *Pulpit 1585, with sounding board painted 1639.*

malet. Anbragt på nordre stolepanel, øst for døren.

Prædikestolen (fig. 28), med skåret årstal 1585, af eg, er et landligt arbejde i ungrenæssance, beslægtet med prædikestolen i Store Dalby, Vejle amt. Den har fire fag, tværdelt lidt over midten af profillister og tandsnit, svarende til gesimsen. I de øvre fyldinger⁴⁰ er skåret flade akantusornamenter, fra øst: 1) Frontal engel med tværstreget gloriebånd og firdelt »livklæde«. Akantusbladranker løber ud fra dens sider og krydser forneden. 2) Rudeformet

kvindemaske, fra hvis vinkelspidser der vokser akantusbladranker, der danner sløjfe med blade i hjørnerne. 3) Engel som nr. 1, med bladværk (fig. 29). 4) Akantusplante med dobbelte volutter. I stolens nedre felter er enkle, flade bueslag med dobbelte tandsnit på buen og tredelte akantusblade i sviklerne. På hjørnerne står dobbelte, drejede halvsøjler, der foroven ender i kugle. På fodlisten en indskrift med (ret ubehjælpsomt skårne) reliefversaler: Iesv Chresti(!) blod / gjør os rene af alle / vor sønder (!): 1: Io / han: 1: 1585«. Opgangspanel, af fyr, langs syd-væggen, med to fyldinger i enkle rammer; endestolpen affaset og dekoreret med neglesnit. Stolen hviler på et polygonalt fyldingspanel, formodentlig fra o. 1850.

Den store, sekssidede *lydhimmel*, med stafferingsår 1639 og svarende til bl.a. Nølevs (s. 2456), er noget overdimensioneret i forhold til stolen. Under hjørnernes triglyffremspring sidder englehoveder og mellem dem udsavede og gennembrudte kartouchehængestykker. Over den udkragende gesims, med æggestav og tandsnit, ses gruppens vanlige, høje, kartoucheformede topstykker mellem slanke hjørnespir. Undersiden er ved profillister delt i seks felter, og under en tredobbelt midtroset med vindrueklase hænger en stor due med udbredte vinger.

1917 er prædikestol og himmel istandsat af Kristian Due,⁴¹ der ud fra sine undersøgelser antog, at begge dele var stafferet 1639 af samme mand.⁴² Der fandtes ikke spor af ældre staffering, og de oprindelige farver, på kridtgrund, var så omfattende, især på himlen, at de kunne bevares uden større reparationer efter fjernelse af en nyere overmaling. Stafferingen er poly-krom med en del forgyldning, bl.a. på bladværk, kugleled, tandsnit og indskrifterne, på sort bund. På gesimsfrisen, med gulmalet frak-tur: »Gud til ære oc kiercken til en prydelse haffuer Peder Pedersen Borum Skriffuer paa Aakier oc Søren Jørgensen i Olsterup, Kiercke Verge den tid, ladet den(n)e hemmel(!) Giøre oc Stafferet paa Kierckens egen bekostning Anno 1639«. Indskriften fortsætter på rammekanten på vinduesfaget: »Salige ere de, som høre

Guds ord oc beuare det. Luc. II.« Grønt er anvendt som bund i de øvre felter og på pilastrene i de nedre. Her er under bueslagene malet sort, hvorpå evangelisternes navne er skrevet med gule versaler i en bue; nu læses kun »S. Mathe-vs« i første felt og »S. Ioh...es« i sidste. Af de tilhørende malerier, brystbilleder af de skrivende evangelister og deres tegn, i cirkelfelterne nedenunder, ses nu kun Mattæus (fig. 30) samt en fragmentarisk Johannes. Rammerne omkring cirkelfelterne er gråmarmoreret, med zinnoberrøde kugler, der kaster skygge på baggrunden. I østligste felts ramme står foroven et ovalfelt uden farve; her har, ligesom i de øvrige felter - været sekundært pålmede, ornamente-rede(?) træstykker. Opgangspanelet er grønmalet i to nuancer; i hver af fyldingerne et gyldent Jesumonogram omgivet af gyldne stjerner og rosetter. Lydhimlen har brogede farver og forgyldning som stolen; på englehovedernes bagside er fintskitserede, rødttegnede englean-sigter på hvidt. Undersidens felter er hvide med gyldne stjerner, hængeduen grå med flerfarvede, laserende vinger.

Stoleværk, o. 1936, udført efter tegning af arkitekt V. Norn; nu malet lysgråt og olivengrønt. †*Stoleværk*, tidligst omtalt i regnskaberne 1737,¹⁰ blev delvis fornyet 1854. Fire år før havde synet ønsket mandsstolene fra indgangsdøren til koret anbragt på linie med de nederste stole i kirken.⁵ En undersøgelse 1936 viste, at man ved fornyelsen 1854 havde genanvendt og omdannet dels flere gamle egetræssæder, dels adskillige gavle af fyr. Under en egetræsmaling fandtes tre farvelag, hvoraf det ældste, en blågrøn farve, lå direkte på træet. Ifølge Søren Abildgaards optegnelser 1771 var på øverste mandsstolestade indskåret biskoppen af Århus, Niels Clausens (1490-1520) fædrene og mødrene våbener.

Det 1854 omdannede stolesæt omfattede 1862¹¹ 25 mandsstole og 27 fruentimmerstole, alle lukkede, dvs. med døre, og forsynet med rygstød og fodbrætter, alt egetræsmalet. Af et ældre fotografi (jfr. fig. 16) fremgår, at de glatte gavlplanker var afsluttet af svungne plader i højde med de enkle fyldingsdøre.

Fig. 29-30. Felter fra prædikestolen 1585, jfr. fig. 28 (s. 2730f.). NE fot. 1982. - Panels from the pulpit 1585.

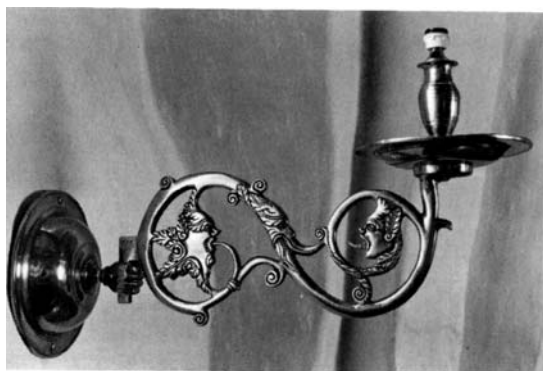

Fig. 31. Lysearm fra begyndelsen af 1600'rne (s. 2734). NE fot. 1982. - *Candle branch from the beginning of the 17th century.*

To **fodskamler*, fra 17-1800'rne, af fyr, med tunget udsavede sidestykker og fodbræt. I Købstadmuseet Den gamle By (inv.nr. 1485 A-B: 52). To nyere, enkle *bænke*, af fyr, umalede, er opstillet ved våbenhusets øst- og vestvæg.

Fig. 32. *Præstestol fra 1650-1700, nu i Den gamle By (s.2732). Den gl. By fot. - **Priest's chair from 1650-1700, now in Den Gamle By.*

**Præstestol* (fig. 32), fra 1600'nes sidste halvdel, af fyr, 216 cm høj. Den lukkede stol består af glatte fyldingspaneler, forsiden med låge fæstnet ved bukkehornsbeslag. Sidepanelernes forreste rammeplanke afsluttes af trekløverformet topstykke smykket med fladsnitskârne volutter og blade omkring midtroset. Det høje rygpanel, med to glatte fyldinger, flankeres af udsavede sidestykker bærende et lille loft med profilgesims, hvis tandsnit nu er forsvundne. Indvendig fast bæk og gulv. Rammeverket egetræsmalet, fyldinger, gesims og topstykker gule, sidstnævnte gråbrune på indersiden. Oprindelig grønmalet, senere sortmalet, med forskellige stafferinger. Oprindelig formodentlig opstillet i koret, 1912 henstillet i gravkapellet;⁴⁶ nu i Den gamle By (inv.nr. 1488:52).

†*Præstestol* og †*degnestol*, anskaffet 1854,⁵ egetræsmaledede, var opstillet i koret uden for skranken.¹¹ 1888 blev den sidstnævnte, omtalt som kirkesangerens stol, anbragt i øverste mandfolkstol med forsiden mod gangen.⁴⁶ 1862 fik præsten en stol og et bord stillet i sakristiet.¹¹

Fattigbøsse, nyere, af messing, rund, med græsk kors; ved indgangsdøren.

†*Pengetavle* for de fattige, nævnt 1719.¹⁰ †*Klingpung*, med lille klokke på facetteret stang, fra 17-1800'rne, fandtes endnu 1912.⁴⁶

†*Pulpitur*, tidligst omtalt 1717 og 1721, da det karakteriseredes som meget skrøbeligt og både loft og gulv forrådneth. Formodentlig repareret kort herefter. 1738 manglede dog herpå seks stolerækker.¹⁰ 1847⁵ skulle stolene og bræddegulvet herimellem fornyes. Muligvis er dette pulpitur, eller en del af det, identisk med nedennævnte †herskabsstol.

†*Herskabsstole* tilhørende Åkær. 1) Omtalt 1850⁵ da ejeren fik tilladelse til ombygning af den 5 alen og 10 tommer lange og 4 alen 21 tommer brede stol, der hindrede udsynet til alteret for 12 stole. 2) 1854, opført af proprietær Cohen, på nordvæggen ved skibets vestligste fag⁵ (jfr. fig. 16); egetræsmalet.⁴³ Fjernet 1914.¹¹

Orgel, bygget 1975 af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Syv stemmer, ét manual og pedal. Disposition: Manual: Principal 8',

Rørfløjte 8', Oktav 4', Kobbelfløjte 4', Gems-horn 2', Mixtur III. Pedal: Subbas 16'. I kirkens vestende. †Orgel, bygget 1916⁴⁴ af Horsens Orgelbyggeri ved M. Sørensen. Et manual med seks stemmer: Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Salicional 8', Aeoline 8', Vox Celeste 8' (= Salicional 8' + Aeoline 8'), Floijte 4'; oktavkoppel, svelle, generalcrescendo og tutti. Pneumatisk aktion, bælgventillade. I kirkens vestende, opstillet i to huse, henholdsvis nord og syd for vestvinduet; spillebordet var placeret fritstående mellem husene, således at organisten sad med ansigtet vendt mod menigheden. Et *†harmonium* leveredes 1908⁴⁵ af Petersen & Steenstrup, København, og opstilledes i degnestolen.⁴⁶

Salmenummertavler. 1-4) 1956, ens, afsluttet af profileret spidsgavl; søm til ophængningstal. Malet som stoleværket. 5) Enkel, sortmalet fyrretræsplade med søm til ophængningstal; på korets nordvæg. *6-9) Fra 1800'ernes slutning, men senere omdannet. Buet topgavl. Oprindelig vandret listede i seks rum til hvide indskudsbrikker med sortmalede tal.⁴⁶ Nu blot hvidmalet skriveskrift. I Den gamle By (inv.nr. 1484 A-D:52).

Fig. 33. *Klokkeskål, 1669, fra *†urværk* fra lysekroner, jfr. fig. 34; nu i Den gamle By (s. 2733). Den gamle By fot. - Bell from 1669 *†clockwork* of chandelier, cf. fig. 34; now in Den gamle By, Århus.

Fig. 34. Lysekroner fra 1650-1700, formodentlig omlavet 1737 (s. 2733). Chr. Axel Jensen fot. 1909. - Chandelier from c. 1650-1700, probably remade 1737.

Lysekroner. 1) (Fig. 34), fra 1600'ernes 2. halvdel, formodentlig omlavet 1737,¹⁰ da kirkesynet omtaler en ny lysekroner. Den har 2×6 svungne, glatte lysearme, med dobbelt akan-tusblad som midtled og flad, tallerkenformet lyse-skål med kuglevaseformet lyseholder.⁴⁷ Topfiguren er den habsburgske dobbeltørn med kroner. Skaftet har fladtrykte kugleled, ud for det midterste er fæstnet tre små, bøjleformede pryddarmer med småspiraler, og på den nedre, store skive er anbragt syv små kugle-spir. Den særpræget formede hængeskål, antagelig fra 1737, har gennembrydninger i form af rosetter og tre tæt sammenstillede »i-vin-duer«. Den profilerede underside, med lille knop, er ved øskener beregnet til at åbnes.

Denne hængeskål har muligvis ligesom kronens oprindelige været indrettet til at rumme et *†urværk*, (jfr. lysekroner i Helligåndskirken i København,⁴⁸ fra o. 1610). Dettets gang-og slagværk er nu forsvundet,⁴⁹ men i Den gamle By bevares den tilhørende *klokkeskål (fig. 33), inv.nr. 761:53. Den er halvkugleformet, af jern, 7,5 cm høj, 14,4 cm i tv. og ca.

cm tyk; drejespor på indersiden. På oversi-

Fig. 35. Klokke fra 1200'ernes 2. halvdel (s. 2734). NE fot. 1982. - *Bell c. 1250-1300*.

den, hvor der ses et kvadratisk hul til fæstelsesstangen (der har været anbragt over eller under hængekuglen) er langs randen en indskrift med reliefversaler, formodentlig for giveren: »Hans Nielsen. HD (sammenskrevet) anno. 1669«; afsluttet af kors. Uret har ifølge overleveringen tilsyneladende slået timeslag. Ophængt østligst i skibet. Lysekronen har været ophængt i en nileddet, rødmalet *jernstang, der på hvert led har en gråmalet fyrretræskugle, muligvis oprindelig hvidmalet. Nu i Den gamle By, inv.nr. 1486:52.

2-3) 1924,³⁸ udført som kopier af nr. 1. Stemplet »Erstad, Aarhus«.

Lysearme. 1) (Fig. 31), fra 1600'ernes begyndelse, støbt af lyst malm, muligvis nordtysk arbejde, i renæssancestil, svarende til og nok udført efter samme forlæg som bl.a. lysearme i Nykøbing kirke (Holbæk amt) og kirken ved Travemünde, nær Lübeck.⁵⁰ Midt på en hvælvet vægplade, 16 cm i tv., er fæstnet et led med en hånd, der griber om ophængningsledet⁵¹ til den volutsvungne lysearm. Dennes midtled er formet som et akantusblad endende i

delfinagtigt hoved med spillende tunge graveret på armen, og i hver af de indre slyng ses en akantusbladmaske, i profil, med udstikkende tunge. Flad, tallerkenformet lyseskål med slank, vaseformet lyseholder. Ophængt på syd-væggen ved prædikestolen.

2-7) Fra 1900'ernes begyndelse, seks ens, slyngede arme, tildannet af fladt jern, der bærer en gennembrudt blomsterkurv, hvori der antagelig har hvilet en petroleumslampe-kuppel. Oprindelig fæstnet til fliget vægplade, med små reliefbloster. Nu på våbenhusloftet.

Klokke (fig. 35), fra 1200'ernes 2. halvdel,⁵² 102 cm høj og 77 cm i tv., skriftløs. Hankene er udvendigt kantede og svagt hulede, og både om halsen og over slagkanten findes to spinkle rundstave. Ny knebel 1971. 1955 ophængt i ny slyngbom, elringning etableret 1971. Den tidligere bom, af eg, ligger i klokkestokværket.

†*Klokker*. Ved klokkeskatten 1529 afleveredes to klokker, hvoraf den ene vejede 1½ skippund, den anden 1 skippund.⁵³

Klokkestol, middelalderlig, af eg, med yngre suppleringer, måske fra 1715ff., da tømmeret omtales som brøstfældigt.¹⁰ Klokkestolen, der er beregnet til én klokke, har to skråstivere i hver side, nedtappet i fodremmene. I tømmeret bl.a. indskåret »N.N. 1907«.

GRAVMINDER

Epitafier. 1) (Fig. 36-39). O. 1680, billed-skærerarbejde tilskrevet Arent Frederiksen (Friedrichsen) Slache,⁵⁴ med portrætmaleri og indskrift med malersignatur og årstal 1681: »Her offuen i Choret Huiler« Hans Rasmussøn Skiolde, velfortjente sognepræst af Falling og Ørting menigheder og provst over Hadtzher-ridt, d. »i hans Alders <66.> Aar«, og hustru, dyderig og Gud-højtelskende matrone Anne Sørensdatter Glud, †77 år gl. Levede i et kærligt

Fig. 36. Epitaf nr. 1, fra o. 1680, med portrætmaleri af provst Hans Rasmussen Skiolde, hustru og to sønner (s. 2734). NE fot. 1982. - *Sepulchral tablet no. 1, c. 1680, with portrait painting of the rural dean Hans Rasmussen Skiolde and his family*.

Fig. 37. Epitaf nr. 1. Udsnit af portrætmaleriet med en af sønnerne, jfr. fig. 36 (s. 2736). Chr. Axel Jensen fot. 1917. - *Sepulchral tablet no. 1. Section of the portrait painting with one of the sons.*

ægteskab i (38) år og velsignet med to sønner, Friderich og Søren Hanssøn, den ældre død før sine forældre, seks år gl., »dend yngre endnu saa lunge det behager Gud Igien Lever.« Nederst: <»1681«>.

Det velskårne epitaf, af eg, der danner ramme om det store, sekssidede portrætmaleri, har trods sit sene udførelsestidspunkt bevaret flere bruskbarokke træk: rammens udskårne, gennembrudte hermeengle mellem blomsterranker (fig. 38), de knoppede øreflipvolutter, der ledsager rammen og indfatter de traditionelle top-og hængestykker, samt anbringelsen og valg af figurer. Vingebrusende englehoveder (fig. 39) - rudimenter fra storvingerne - danner støtte for fri-figurer af Moses med lovens tavler og Johannes Døberen. Den sidstnævnte, der nu er uden stav, peger op mod den velsignende Kristus, med verdenskuglen, der kroner topstykket. Under dette er anbragt et stort engleho ved, og på gavlsegmenter til siderne herfor sid-

der putti, iført et let draperi og med henholdsvis blomst og flammende lampe i hånden. Kvindelige hermeengle fatter om hængestykkets laurbærkrans og blæser i basun. Foran den forkrøppede postamentbjælke sidder en sæbebobleblæsende putto på et kranium, en allegori for det flygtige og forgængelige menneskeliv, udført efter et stik af Hendrick Goltzius.⁵⁵

Både denne figur og de tre storfigurer har forlæg og håndværksmæssige træk fælles med epitafiet over sognepræst Bai, †1678, i Vær kirke (Voer hrd.), tilskrevet Arent Slache, ligesom der ses en nøje sammenhæng med dennes formodede arbejder i Horsens klosterkirke.⁵⁶

Storfeltets portrætmaleri (141×109 cm), udført i olie på krideret træ, viser ægteparret med to sønner bedende og knælende på blå puder med gyldne kvaster og på et mørkebrunt jordsmon, hvor der vokser små, gulblomstrende planter. Provsten, i ornat, har brunt hår og let rødmosset lød. Hans hustru bærer sort hue over hvidt, pibet lintøj. Hendes kjole er sort med to forklæder, det yderste hvidt og gennemsigtigt, med blomsterbroderet bræmme ned foran, det inderste gyldent. Et hjerteformet smykke danner lukke ved halsen på den hvide, gennemsigtige skulderkrave. Ringe ses på de to yderste fingre. De to sønner, der har blå øjne som forældrene og skulderlangt, blondt hår, er ens sortklædte, med hvide, nedfaldende kraver. Mens den ældre, men mindre dreng, tilsyneladende er vist i overensstemmelse med sin alder, seks år, da han døde, er hans yngre broder karakteriseret som ung mand (fig. 37), således som han så ud, da maleriet i øvrigt blev udført. Til karakteristikken af ansigterne er anvendt hvidlige lys og grå skygger. Billedets baggrund dannes af mørke skyer, der spredes for et lyst, gulrødt skær omkring en fremstilling af Kristus siddende på regnbuen, med fødderne på verdenskuglen og med en korsfane i den ene hånd, den anden velsignende. Rundt om ses små, vingede englehoveder og englebørn, hvoraf de nederste blæser i basun; fire basuner stikker frem fra de nedre skyer.

Det dygtigt udførte portrætmaleri er istandsat 1975 af Georg N. Kristiansen, der har fast-

Fig. 38. Detalje fra den skårne ramme til epitaf nr.1, o.l680;jfr. fig. 36 (s. 2736). NE fot. 19S2. - *Detail from the carved frame of sepulchral tablet no. 1, c. 1680.*

lagt afskallede dele og bl. a. nymalet kvindens mundparti. Ved en foregående restaurering, udført 1918 af Kristian Due,⁵⁷ fandtes epitafiet uden senere overmalinger, men allerede da afskallende på grund af luftudtørring. Denne oprindelige, i øvrigt da velbevarede staffering, der ligger på et tykt lag kridtgrund, blev istandsat ved udbedring af brud i farverne samt ved fornyelse af næsten alt guldets. De gyldne frakturindskrifter, på sort bund, var velbevarede bortset fra enkelte ord (der rekonstrueredes) i topstykket. Her findes et bibelcitater: »Luc. x. c. 42. v. Eet er Fornøden Maria udvalde dend gode Part Som ikke skal Tagis Fra Hende« samt årstallet »1681« og en malersignatur med de sammenskrevne bogstaver »PCG« (fig. 47), der muligvis henviser til både staffereren og portrætmaleren. På postamentbjælken står: »Philip. 4. v. 13. Jeg Formaar ald=ting I Hannem Som Mig styrk=ker, Som er Chri=stus.« I hængestykket den ovenfor omtalte personalia-indskrift, hvor tallene og årstallet »1681« er senere tilføjet med gult.

Epitafiets polykrome staffering, fremhævet af den sorte bund, omfatter en del rød og grøn lasur på sølv og lidt smaltblåt på ornamentene samt megen forgyldning på de hvidmalede figurers hår og dragtdele samt på bøjlekanter, lister og englevinger. Grønt ses desuden på laurbærkransen, med sølv og kraprødt laserede tulipanblade, strøet med glasflimmer. - Op-

hængt på oprindelig plads på nordvæggen i skibets østligste fag.

2) (Fig. 40), o. 1749, af sandsten og marmor, over Hedevig Margrete Borneman(n)⁵⁸ til Aakier, »f af biskop Bornemann«⁵⁹ i Khfn. (København); kom i ægteskab med etatsråd Bendix Lasson til Aak. (Åkær), velsignet med

Fig. 39. Detalje fra epitaf nr. 1, c. 1680, jfr. fig. 36 (s. 2736). NE fot. 1982. - *Detail from sepulchral tablet no.1(cf.fig.36).*

en søn og tre døtre, blev enke og »ved Gvds Vrandsagelige raad kom i Ecteskab« med oberst Mathias Rosenørn til Damgaard, »avlede med ham en Daatter, da Gvd kaldede ham, overlod hvn sin Gaard Aak. til sin søn Major Lasson A(nn)o 1726, som døde A(nn)o 1732. Traade saa selv til sin gaard igien og har ved Gvds Naadige Bistand mainteneret gaard og gods til denne dag. Blant ald sin vroe tenckte hvn paa sin sidste roe, og loed forfærdige dette lille hvile Kam(m)er, hvor hvn efter Gvds villie gick ind A(nn)o <1749>.« Herefter religiøst vers.⁶⁰

Det ca. 2 m høje, skjoldformede epitaf har båndakantus omkring et stort skriftfelt omgivet af småengle. Foroven afsluttes epitafiet af en arkadebuekrongesims bærende en flammende olielampe mellem småpostamenter med kogler. Under buen er et hjelmkronet våbenskjold. Et volutindrammet hængestykke med akantusranker og blomsterguirlander omslutter et stort englehoved over et hvælvet ovalfelt med afdødes reliefskårne spejlmonogram »HMB«. Det hvide marmorskriftfelt, med fordybet versalindskrift, flankeres af to svævende småengle med blomsterguirlander, og på feltets gesims sidder en tredie med forkrænkelig-hedssymbolerne timeglas og kranium. Fra englens postament udgår blomsterguirlander, der hænger ned langs epitafiets sider.

Stafferingen består af en gråmarmorert baggrund for hvidmalede kanter og engle. Akantusranker, blomsterguirlander, engledraperier og -hår samt de forskellige symboler er uægte forgyldt ligesom indskriften og spejlmonogrammet. Våbenskjoldet er nu kun blåmalet, men har måske oprindeligt haft påmalet afdødes våben. Restaureret o. 1975. På gravkapellets nordvæg.

†*Epitaf over Søren Jørgensen og hustru, Maren Hansdatter i Olstrup, der har skænket alterkalken 1668; omtalt i Danske Atlas 1768.*²⁶

Gravsten. 1) Fra 1600'ernes 2. fjerdedel, indskriftens reliefversaler næsten udslidt og i øvrigt delvis dækket af cement. Sort kalksten, 230×142 cm, med slyngbånd langs kanten samt hjørnecirkler med evangelisterne. Af ind-

skriften læses nu kun »... erlig og ... hindis ...«. 1909 kunne endnu iagttages, at der over skrift-tavlen i et øvre, fladbuet felt var en fremstilling af den opstandne Frelser stående på kiste mellem to kranier. I skibets midtgang, ud for syd-døren.

2) Fra o. 1650, over Ofve Christensen, død ?. Fragment af grå kalksten, nu 130×98 cm, afhugget forneden. Langs kanten er hugget en indskrift med reliefversaler, hvori ovennævnte navn forekommer. I hjørnerne en lille roset. Stenens egentlige, nu udslidte gravskrift, ligeledes med reliefversaler, har udfyldt hovedparten af fladen under et øvre felt med et stort englehoved i relief. Ligger som tærskelsten i syddøren.

3) Fra 1600'erne. Tre muligvis sammenhørende fragmenter af gravsten eller gravfliser, af lysgrå sandsten, hver ca. 40 cm brede og henholdsvis 44, 16 og 55 cm høje. Det største stykke har under et konsolbåret bueslag en relieffremstilling af et frontalvendt, opretstillet svøbelsesbarn med tætsluttende hovedklæde eller hue. De to mindre stykker har hver yderst en stor barokblomst (eller frugt). Alle fragmenter ligger i skibets vestende, delvis under orglet.

4) O. 1701. Den synlige del af indskriften, med fordybede versaler, omtaler [S]øren Søren søn, Wadsmøle(!), og Mette Iensdatter, sidstnævnte [†]4. maj 1701, 32 år gl.⁶¹ Brunsort kalksten, liggende delvis under orglet, så kun 50 cm af den øvre del er synlig; 74 cm bred. I skibets vestende.

5) (Fig. 41), o. 1762, over Iacob Rind, forhen forvalter ved Aakiær og beboer af Vadsmølle,⁶² *1691, †1762, 71 år og 7 måneder gl., og hustru Catharina Hiersing, *1704, fik i 12 års ægteskab 3 sønner og 3 døtre, †1744, 40 år gl. I fodfeltet et vers om den forventede fryd i himlen hos Gud.

Gråød kalksten, 200×123 cm, med fordybet kursivindskrift (navnene med store skøn-skriftbogstaver). Stenens reliefudskykning, der er tilskrevet billedhuggeren Jens Jensen den yngre i Horsens,⁶³ er karakteristisk for værkstedet, der sandsynligvis tillige har leveret næsten

Fig. 40. Epitaf nr. 2, o. 1749, over fru Hedevig Margrete Bornemann til Åkær (s. 2737). NE fot. 1982. *Sepulchral tablet no. 2, c. 1749, to Hedevig Margrete Bornemann of Åkær.*

tilsvarende sten i Gylling og Hatting (Vejle amt). Det store, rankeindrammede skriftfelt og fodfeltet, i rocaillerramme, er indfattet af en portalagtig niche med pilastre over blomster-

smykkede postamenter. Foran pilastrene står to kvindefigurer, der med den ene hånd griber om skriftfeltets ramme. Den venstre (dyde)figur er karakteriseret som Håbet ved det anker, der

Fig. 41. Gravsten nr. 5, o. 1762, over forvalter ved Åkær Jacob Rind og hustru Catharina Hiersing; sandsynligvis udført i billedhuggeren Jens Jensens værksted i Horsens (s. 2738). NE fot. 1982. - *Tomb-stone no. 5, c. 1762, for the steward of Åkær Jacob Rind and his wife, Catharina Hiersing; probably made in the workshop of Jens Jensen, the sculptor.*

ligger ved hendes fødder, den anden holder i en ring med tværpind et draperi over sit hoved. Nichen har som topstykke en rocaille, der omslutter dydefiguren Retfærd, med sværd og vægt. Over gesimsfremspringene sidder genier henholdsvis med timeglas og blæsende sæbebobler, symboliserende livets forkrænkethed. Både ramme og nichens gesimsled har tværriflede behugninger. Indmuret i våbenhusets øst-væg, tidligere i tårnrummet.⁶¹

I det *Bornemannske gravkapel*, fra o. 1750, på korets nordside (jfr. ovenfor), findes dels et epitaf (nr. 2) over Hedevig Margrete Bornemann, dels hendes rigt udsmykkede kiste. Tid-

ligere har her været ophængt to gravfaner over hendes anden ægtefælle, oberst Mathias de Rosenørn til Åkær, †1725, der formodentlig er begravet på kirkegården.⁶⁴

Indgangen til gravkapellet fra koret er gennem et tofløjet *gitter* (fig. 44), af træ, beslægtet med gitteret, fra 1738, til det Lichtenbergske gravkapel i Horsens klosterkirke. Hver fløj består af en midtstolpe med en (halv)kugle og seks partisaner, sammenholdt af og ophængt i to tværbånd, der er smykket med skårne rosetter inden for profileret ramme. Partisanerne ender skiftevis i trefliget blad og spydblade, over kvast; sortmalet, partisanspidser, kvaster, rosetter og rammelister uægte forgyldt.

Kiste (fig. 43) med kisteplade, hvorpå delvis bevaret indskrift over fru Hedevig Margrete Bornemann, *16. aug. 1679 i Kiøben[havn], †7. feb. 17[49], 69 år og 5 måneder gl. Herefter gravvers.

Den kraftigt profilerede kiste, af eg, er trapezformet og måler 222 cm i længden, 95-76,5 cm i bredden og er 82,5 cm høj ved hovedenden, 75 cm ved fodenden. Den hviler på to svungne, fornyede bukke. Kisten er betrukket med (nyt) sort ruskind og rigt beslået med lister og beslag af bly og messing, dels forsølvede, dels forgyldte. Øverst på låget ligger et blystøbt, forsølvet krucifiks (fig. 45). Den 31 cm høje figur, der har rødmaledede blodspor fra de forskellige sår, er anbragt på et enkelt trækors. Herunder *kistepladen*, fra 1749, af messing, 46×32 cm, svarende til pladen på kiste nr. 5 i Odder (s. 2569 og fig. 67). På den ovale, let hvælvede midtplade står indskriften, med sortmalet skriveskrift (genopmalet mindst én gang) over et kranium på korslagte knogler og mellem bladværk. Skriftpladen er omgivet af gyldent draperi, med sorte hermelinshaler, ophængt med øvre sløjfeknuder og foroven holdt af primitiv englefigur. De øvrige beslag svarer ligeledes til og er antagelig udført af samme gørtler som udstyret på kisterne i Odder og i det Rathlouske gravkapel i Gosmer (s. 2786, nr. 7). På kistens hjørner sidder kraftigt frem-springende kvindehermer, hvis vinger breder sig ud til siderne. Herimellem er på hoveden-

den et spejlmonogram »HMB« med krone holdt af to svævende engle og omgivet af krydsende palmegrene og rocailler, på fodenden den vingede, laurbærkransede Død med leen, siddende på en kiste (jfr. Odder s. 2569, fig. 64). Midt på hver af langsiderne ses et palmegrenkranset våben flankeret af viltert rocaillleværk med dødssymbolet kranium over knogler og yderst en siddende, naivt udført kvindelig dyd med sin attribut i hånden og med et forklarende skriftbånd ovenover. På den ene langside det »Fæderne« Bornemann-våben, med skriftbånd nedenunder, og i de flankerende rocailler henholdsvis Retfærdigheden med vægt (fig. 42), på skriftbåndet: »Retfærdigheds Crone er bortlagt til mig. 2. Tim. 46. 8. vers«, og Troen med bog (den anden arm afbrækket), »Denne er dend Seier som haver overvundet Verden, vor Tro. Joh. 5, C. 4. v.« På den anden langside det »Møderne« våben (Würger), et hjerte hvorfra der vokser tre trekløver, flankeret af dyderne Håbet med fugl og anker, »Vi flye hen at blive hart ved det forresatte Haab. Ebn. 6. C. 18. v.«, og Kærligheden med barn på armen, »Kjærligheden aflader aldrig. 1. Cor. 13. C. 8. vers«. På lågets kortender ens udsmykning, et kronet ovalfelt med en fremstilling af et evangelisttegn, henholdsvis »St. Mathæus«-englen

Fig. 42. Messingbeslag. Retfærdigheden, fra H. M. Bornemanns kiste o. 1749 (s. 2741). NE fot. 1982. - Brass-fitting from coffin c. 1749 (cf. fig. 43).

Fig. 43. Hedevig Margrete Bornemanns kiste, fra o. 1749 (s. 2740). NE fot. 1982. - Hedevig Margrete Bornemann's coffin, from c. 1749.

Fig. 44. Udsnit af gitter, fra o. 1750, til Hedevig Margrete Bornemanns gravkapel (s. 2740). NE fot. 1982. - Section of wooden lattice of the sepulchral chapel for Hedevig Margrete Bornemann, from c. 1750.

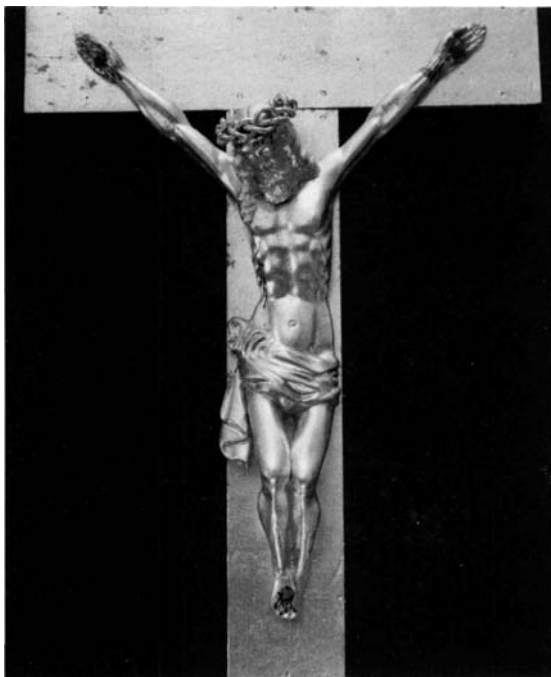

Fig. 45. Blystøbt krucifiks på Hedevig Margrete Bornemanns kiste fra o. 1749; jfr. fig. 43 (s. 2740). NE fot. 1982. - Crucifix of cast lead on Hedevig Margrete Bornemann's coffin from c. 1749.

og »St. Lucas«-oksen. Herunder og på siderne herfor symmetriske akantusblade. Lågets langsider har ligesom kistesiderne et våben midtpå, men anbragt modsat (dvs. det mødrene over kistesidens fædrene). På hver side af våbenet er ens, fortløbende rocailleværk, med vaser og planter, omsluttende ens, spejlvendte fremstillinger af en nøgen dreng, der høster korn med en segl. Yderst løber rocaillerne ud i en stor, svævende engel, der i den ene hånd holder en akantusgren, i den anden et symbol for et af de fire elementer (jfr. versene på Odder-kisten), henholdsvis overflødhedshorn med frugter (Jord) og flammende kugle (Ild) samt krukke med udstrømmende vand (Vand) og rocaillebøjle (fuglen forsvundet; Luft).

1980 blev kisten restaureret. Nye bukke udførtes efter oprindelig model, ligesom den fik ny skindbeklædning; alle metalbeslag blev nyforgylt og -forsølvet, og indskrifterne opma-ledes med sort skriveskrift. I den enkle *inderkiste*, af fyr, betrukket med sort klæde, lå den afdøde dækket af et stort, hvidt lagen, iklædt et folderigt ligklæde med kniplingskrave og -ærmer og med et kniplingshovedtøj dækket af et glat klæde, fastholdt over panden af bladmønstreret bånd. På fødderne var grove strømper. Til sidstnævnte beklædningsgenstande har i nyere tid været knyttet en legende.⁶⁵

To (†)gravfæner,²⁶ fra o. 1725, over oberst Mathias de Rosenørn til Åkær, har oprindelig været ophængt i familiens gravkapel⁶⁶ (s. 2720). I kirken opbevares endnu de to fanestænger, hvorimod resterne af den ene fanedug siden 1917 findes i Nationalmuseet (inv. nr. D 9323) og to faneholdere i Købstadmuseet Den gamle By (inv.nr. 1487 A-B:52).

Fanestængerne, af fyr, i alt 278 cm lange incl. messingspidsen, er kannelleret på den nedre del og har på den tilspidsede ende en tilsat, bladformet og gennembrudt spids af messing, hvori versalerne »MDR« for Mathias de Rosenørn. Stængerne er malet lysrøde. To løse, tilhørende fanesnore har kvaster, der henholdsvis er sort-hvide og sorte.

Fragmenterne af *fanedugen (fig. 46) er af grå silke med en på begge sider påmalet, ensly-

Fig. 46. Rester af *gravfane over oberst Mathias de Rosenørn til Åkær, †1725. Nu i Nationalmuseets 3. afd. (s. 2742). Niels Erik Jehrbo fot. - Remains of *sepulchral banner for Colonel Mathias de Rosenørn of Åkær, †1725.

dende indskrift med gylden fraktur (navnet med store skønskriftsbogstaver): »Ærlig og Welbaarne Mathias De Rosenørn, Herre til Aakiær og Damsboe, Hans Kongelige Mayestet til Danmark og Norge Welbestalter Obrister over det Fynske ... Født udi April 1676. Død d. 20. Julii 1725«. Længs den fuldstændigt bevarede underkant, med sølvfrynser, er malet fem tretungede, gyldne flammer, og en del af en tilsvarende ses på det ene hjørne foroven.⁶⁷ Restaureret 1980.

De to *faneholdere, af smedejern, er hver formet som en S-svunget arm, hvis to spiralender er spaltet i to grene med fligede blade. På den øvre spiral sidder en gaffel med to små volutsvungne grene, hvori fanestangen har hvilet. - 1909 var de to fanestænger, med store Dannebrogssflag,¹¹ opsat over korbuen.

En anonym *†begravelse*⁶⁸ under koret blev ryddet 1862. Da »kisten« var sammenfaldet, blev knoglerne begravet på kirkegården.¹¹

Kirkegårdsmonumenter. Fire *støbejernskors* er opstillet i kirkegårdens sydvestre hjørne.

1) O. 1845, over Ane Marie Isaaks Datter, f. i Fillerup 1774, gift med Anders Nielsen sammesteds, med hvem hun avlede 4 børn, død i Amstrup 1845. Indskrift med reliefversaler på ca. 95 cm højt kors, der har spidst treklagede korsarmsender; øverst på stammen en sommerfugl, nederst et anker.

2) O. 1858, over gårdmand Lørgen Iensen, f. i Gylling 21. sep. 1793, død i Falling 14. apr.

1858. Indskrift med reliefversaler på begge sider af et ca. 67 cm højt kors, bestående af to ens, sammensvejsede kors; armene ender i trekløverformede blade, hvorpå seksoddede stjerner.

3) O. 1859, over Kiersten Sørensdatter, f. i Leerdrup 18. sep. 1808, død i Amstrup 7. maj 1859. Indskrift med reliefversaler på et ca. 100 cm højt kors, hvis arme ender i spidse treblade omkring lille blomst.

4) O. 1864, over Margrethe Sørensdatter, f. i Lerdrup 26. apr. 1831, død på Amstrup mark 23. apr. 1864. Korset svarende til nr. 1, dog med akantuslilje i tværarmene.

Fig. 47. Malersignatur (sammenskrævet PCG) 1:1, på topfeltet til epitaf nr. 1 (s. 2737). Tegnet af KdeFL 1986. - *Signature of painter (monogram of PCG) 1:1, on top panel of sepulchral tablet no. 1 (cf. fig. 36).*

KILDER OG HENVISNINGER

Ved embedet: Synsprotokol 1862ff. - Se i øvrigt for-tegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Århus amt i almindelighed s. 37-39 samt forkortelser s. 42-44 og s. 1650-51.

NM 2. afd.: Præsteindb. Søren Møller 1808. Håndskrift: F. Uldall: Om de danske Landsbykirker III, 1885, s. 317-320. - Indberetninger ved S. A. Claudi-Hansen 1908 (bygning), Chr. Axel Jensen 1907ff. (inventar, epitaf), Niels Termansen 1913 (inventar), Kristian Due 1918 (epitaf), Egmont Lind 1937 (†kalkmaleri), Georg N. Kristiansen 1971, 1973 og 1976 (epitaf), Jørgen Høj Madsen og Knud Holm 1975 (kiste), Birgit Als Hansen 1979 og 1980 (fundamenter), Vibeke Michelsen og Jens-Jørgen Frimand 1982 (inventar og gravminder). - Udskrifter af de gennemgængede arkivalier findes i NM 2 afd. - Beskrivelse af kirkegård og bygning ved Kjeld de Fine Licht, †kalkmalerier, inventar og gravminder ved Vibeke Michelsen, orgel ved Ole Olesen. Redaktion afsluttet 1986.

Notebøger. NM 2. afd.: Søren Abildgaard IX, 1771, s. 52-53 (tepitaf nr. 1 og våbener på tvindue og †stole). - C. G. Schultz LXXXV, 1944, s. 33 og 35, noter på Åkær trapezkapitel (sidelinie 40 cm, søjlediameter 35 cm), ornamenteret søjlebase (sidelinie 38 cm, søjlediameter 18 cm) og kvader fra vindues-smig.

Tegninger og opmålinger. NM 2. afd.: Stenhugger-felter og dekoration på kragbånd, ved S. A. Claudi-Hansen 1908. - Plan og snit af kirken og kirkegårds-portalerne samt snit i koruekragsten ved Karen Vi-um Jensen og Preben Skaarup 1972. - Kalke af signa-

tur på epitaf nr. 1, u. sign. [Kristian Due 1918]. - Detaljer og indskrifter fra epitaf nr. 1, u. sign. [Kristian Due 1918]. - Skitse af apsibue ved H. P. Holm Nielsen 1977. - *Det kgl. Bygningsinsp. Århus:* Plan, opstalter m.v. af kirken 1906, u. sign. samt korres-pondance og tegninger vedr. restaureringer i nyere tid.

Litteratur: MeddÅSt. 1974, s. 50 (bygningstegnninger fra H. P. Nielsen overført til Det kgl. Bygningsinsp. Århus), 1975, s. 58 (nyt orgel og udvendig trappe til tårnet), 1979, s. 51 (nye tage, ommuring af tårnets østre gavle, ombygning af ligkapel m.v.).

1 RA. Rgsk. før 1559. Inventarier på bispegårde 1536.

2 Kronens Skøder II, 96.

3 RA. DaKanc. B78. Jy.Reg. 1652-65. LA Vib. Århus bispearkiv. Hads herredsbog 1661 (C3.1082).

4 LAVib. Århus bispearkiv. Kirkernes istandsættelse m.m. 1804-23 (C3.1151). Prisen var 17000 rdl. Synsprotokollens beskrivelse 1862 nævner, at skødet er dateret 14. juni 1811.

5 LAVib. Hads-Ning herreders provsti. Synsprot. 1842ff. (C31.1 ff.).

6 RA. DaKanc. Seks års kirkeresk. ... 1620 (B 184e).

7 Denne oplysning tiltrækker sig opmærksomhed i betragtning af kirkens beliggenhed i en egn med usædvanlig svære kirkegårdsmure, jfr. f.eks. Odder, s. 2521. Man kan bemærke, at ved befæstningen af Varberg by 1625 fik lensmanden ordre om at lade opsætte et stengærde »så højt, som en karl er høj, og indtil nærmere besked lade det forfærdige upindet med kalk« (KancBrevb. 27. feb. 1625).

8 LAVib. Århus bispeark. Hads hrd. Ørting-Falling 1672-1844 (C3. 584).

9 Fallingportalen er lidt større end den i Odder.

10 LAVib. Århus bispearkiv. Kirkesyn 1700ff. (C3. 1166 ff.).

11 Synsprotokol 1862ff.

12 Niels Abrahamsen: Romanske kirkers orientering og den magnetiske misvisning i 1100-tallet i Danmark. Geoskrifter XXIII, Århus 1985, s. 56, angiver afvigelsen til 2°.

13 F. Uldall i ÅrbOldkHist. 1894, s. 230.

14 Man konstaterer den pudsighed, at hele glaspartiet ved en reparation har været vendt og genplaceret i rammen med forsiden indad. Formentlig ved denne lejlighed blev det ældre, lodrette vindjern erstattet af fire vandrette.

15 Jfr. Mackeprang: Granitportaler, s.295ff. med fig. 289c (der er vendt på hovedet).

16 På indersiden er murkronen helt fornyet med små, gule sten.

17 Indb. Chr. Axel Jensen 1907.

18 LAVib. Århus amts søndre provsti. Synsprot. 1817-54 (C30.1-2).

- 19 Bygningen må være yngre end synsprotokollens kirkebeskrivelse 1862 og ældre end Uldalls besøg 1885.
- 20 Synsprotokollens beskrivelse 1862 sammenholdt med tagspor på skibets sydside.
- 21 KancBrevb. 27. juni 1622.
- 22 Korrespondance i NM 2. afd.
- 23 Fotografi af motivet venligst udlånt af graveren i Falling, Vagn Rasmussen.
- 24 Et årstal »1838« er indskåret i panelet.
- 25 LAVib. Hads herredsbog 1687 (C3. 1104).
- 26 DaAtl. IV, 248.
- 27 C. A. Jensen: Snedkere, s. 87 og Helge Jacobsen: Østjysk barok, Odder 1974.
- 28 Jfr. brev af 10. juni og 10. aug. 1918, i NM 2. afd. (j.nr. 147/18).
- 29 Uldall 1885: »Nogle daarlige Malerier er nylig anbragte paa Altertavlen.«
- 30 Note 11 under året 1898; jfr. fot. af Chr. Axel Jensen 1907.
- 31 Brev af 7. nov. 1917, NM 2. afd., j.nr. 178/17. Maria Magdalena-figuren blev udeladt.
- 32 Uden kridtgrundsbehandling.
- 33 Tilsvarende på den beslægtede kalk i Harlev (s. 2019 f.).
- 34 Samme noteret i inventariet 1715 (note 10).
- 35 Thyge J. Søegaard: Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657-60, i HistT. 6. rk. III, 138.
- 36 Eksempler på ganske tilsvarende bort ses hos Hermann P. Lockner: Messing. Ein Handbuch tiber Messinggeråt des 15.-17. Jahrhunderts, München 1982, fig. 34 og 35.
- 37 Chr. Axel Jensen (indb. 1907) foreslår læsningen: mivcave.
- 38 Venligst oplyst af Margot Erstad-Pedersen, Århus.
- 39 R. M. Andersen har tillige udført Kristusfigur til Ørting, s. 2699.
- 40 Fyldningernes og rammernes bagside har små, gotiserende profiler, stolperne skråkantfasede.
- 41 På opgangspanelet indvendige side malet: »Prædikestol og Epitafium blev istandsat Aar 1917 under Nationalmuseet og paa Bekostning af Stat og Kirke. Kristian Due.
- 42 Jfr. Brev af 9. aug. 1917, i NM 2. afd.
- 43 Ifølge Chr. Axel Jensens indb. 1907-09 var i her-skabsstolen anbragt to rokokostole, den ene med armlæn, samt to taburetter med gyldenlædersbe-træk.
- 44 Skrivelse fra orgelkonsulent Hans Nyholm 18. sept. 1972. I korresp.arkiv, NM 2. afd.
- 45 Petersen & Steenstrup: Harmoniumsfortegn. 1915.
- 46 Jfr. fot. i NM 2. afd.
- 47 Fotos 1904 og 1909, i NM 2. afd., viser kronen uden ledninger til elektricitet.
- 48 DK. Kbh.By, I.bd. s. 693ff. med henvisning til en sølvbeslået kugle fra lysekrone med urværk, nu i NM 2. afd. - Både o. 1907 (indb.) og 1934 Q.nr. 352/34, korresp.) lå klokken inde i hængekuglen.
- 49 Fru Margot Erstad, gørtlerfirmaet Erstad-Pedersen, Århus, har i dettes arkiv venligst eftersøgt ældre materiale om kronen, dog uden resultat.
- 50 Die Bau- und Kunstdenkmäler der Freien und Hansestadt Lubeck, 1928, IV, 597, nr. 7; fig.
- 51 Dette er markeret med tre prikker.
- 52 Uldall: Kirkeklokker, s. 13.
- 53 RA. Rgsk. ældre end 1559. Nr. 21. Liste over indkrævede klokker 1528/29.
- 54 Otto Norn, i Weilbachs Kunstnerleksikon III, 236.
- 55 Jfr. John B. Knipping: Iconography of the Counter Reformation in the Netherlands, Leiden 1974, I, 87 og fig. 82.
- 56 Bl.a. kapeldøren til den Tonboeske begravelse 1675 og korgitteret fra 1679. Otto Norn: Småstudier tilegnet Chr. Axel Jensen, 1943, s. 129-136.
- 57 Ifølge restaurator fandtes træskæringerne i øvrigt i ualmindelig god stand. Træet er samlet ved limning og med en mængde store og små trædyvler. Foroven var rammen fastgjort til en svær revle ved et par jernbolte med split. Revlerne er ved jernhager fastgjort i indmurede planker.
- 58 Om H. M. Bornemann, se bl.a. Thorvald Madsen: Bispedatteren paa Aakjær, ÅrbÅrhSt. 1953, s. 67-78. - Hendes l. mand, Bendix Lasson, †1717, herefter gift 1718 med Mathias Rosenørn, †1725.
- 59 Vedr. biskop Henrich Bornemanns donationer til fattige, syge m.fl., forøget af Hedevig Margrete Bornemann, se HofmFund. I, 199ff. og II, 337.
- 60 Muligvis forfattet af Hedevig Bornemann selv, idet hun i HofmFund. I, 199 er karakteriseret som »en god Poetinde«; jfr. Henning Hall: Skår af Randlev-Bjeragers Sognehistorie, 1971, s. 118f.
- 61 Jfr. JySaml. 4. rk. II, 294 og A. Eriksen: Bidrag, s. 76f.
- 62 Jfr. A. Eriksen: Bidrag, s. 80f. og Th. Madsen (note 58).
- 63 Otto Norn, i Vejle amts årb. 1938, s. 171 ff., især s. 196, og NMArb. 1939, s. 54.
- 64 Jfr. manuskript af Anne Marie Skovfoged, Odder, venligst stillet til rådighed for redaktionen.
- 65 Ifølge denne skulle lærerne fra Falling, Ørting og Gylling, der bl.a. var modtagere af den Bornemannske donation (jfr. note 59) hver juleaften i kapellet bede en bøn, syng en salme samt iføre den afdøde rene, hvide strømper - hvilket imidlertid ikke fremgår af fundatsen. Dog har man endnu i mands minde haft den skik at lægge strømper i kistens fodende (jfr. note 64).
- 66 HofmFund. II, 1756, s. 339.
- 67 O. 1914 (note 61) var fanen henlagt over Hedevig Bornemanns kiste.

⁶⁸ Begravelsen kan enten have tilhørt provst Skiolde, jfr. epitaf nr. 1, idet præster almindeligvis blev ned-

sat under koret, eller oberst Mathias Rosenørn, jfr. (†) gravfaner i Bornemanns kapel.

SUMMARY

In Falling the churchyard has two entrances of an earlier date, the main portal of which is related to that in Odder (p. 2522). The church belongs to a group of fairly big country churches and was probably built in the 12th century, the original parts being the chancel with an apse and the nave. The facades are done in fine ashlar work. Vaulting was constructed in the church in the period around the year 1500, while a tower was added at the west end of the nave and a porch built in front of the south door. This was replaced c. 1870 by the present structure. A sepulchral chapel was built on the north side of the chancel in 1748 by the patron of the church.

Belonging to the earliest items of furniture in the church are the Romanesque baptismal font of a type common in the west part of this district and the bell with no inscription from the

second half of the 13th century. The pulpit with its simply carved angel figures dates from 1585; the sounding board was not obtained until 1639. A few years later the church was provided with a new altarpiece carved by the wood-carver Peder Jensen Kolding, who supplied many of the district's wood-carvings at that time.

A chandelier is noteworthy by having a clockwork incorporated, of which only bowl-shaped bell from 1669 is still extant. That the church had a close association with the manor of Åkær is demonstrated by the sepulchral chapel erected by the patron, Hedevig Margrete Bornemann, whose stone sepulchral tablet and richly decorated coffin are found here. A carved sepulchral tablet from the end of the 17th century with portrait paintings to a priest hangs in the nave.

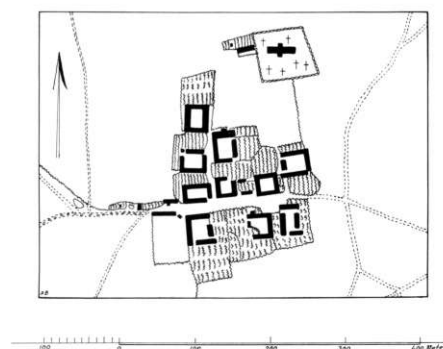

Fig. 48. Falling 1:10000. Opmålt af Daniel Wessenberg 1783. - *Map of the village.*